

Семинардың тақырыбы: Радио тілі мен стилінің зерттелуі,
Радиохабарлар стилінің өзіндік ерекшелігі

Семинардың мақсаты: Радио тілі мен стилінің зерттелуін,
радиохабарлар стилінің өзіндік ерекшелігін және негізгі жанрларын
талдау, пікір алмасу.

Бүгінгі Егемендік, Тәуелсіздік жағдайында радионың мүмкіндігі шексіз артты, бұл ортада да бәсекелестік күшейді, таңдау мүмкіндігі пайда болды, әртүрлі бағыт-бағдардағы, стиль мен мәнердегі радиостанциялар көбейді. Радиоарна өз қаржысын өзі тауып, дамитын жағдайға жетті, шығармашылық шексіз мүмкіндіктер ашылды. Радиожурналист эфирде еркін сөйлейтін, ойын бүкпесіз жеткізетін және оған өзі жауапкершілік жүктейтін жағдай туындады. Қазақстандағы барлық бұқаралық ақпарат құралдарының еркін дамуына жағдай жасайтын заңды-құқықтық актілер ұдайы жетілдірілу үстінде. Радио – қазіргі заманғы қуатты бұқаралық ақпарат құралының бірі, тұрмыста кеңінен қолданылатын, адамдардың өмір сүруіне, ақпарат алуына жәрдемдесетін қалыптасқан жүйе болып орнықты. Радионың басқа да бұқаралық ақпарат құралдарымен өзара байланысы туралы сөз қозғалғанда, алдымен оның міндеттері сараланып шығады. Бүгінгі БАҚ жүйесі жетіліп, қалыптасқан жағдайда оны төмендегідей тұжырымдауға болады: радио — ақпарат таратады, құлақтандырады; телевизия – оқиғаны, болмысты көрсетеді; газет-журнал – деректі, оқиғаны талдап, түсіндіреді; интернет – ақпаратты сан қырынан көрсетеді. Қазіргі кезеңдегі радиохабар тарату қызметінің негізгі әдістері мен пішіндері жетілдірілу үстінде. Әлемдік радиотарату ісіндегі қазіргі үрдістерден ұлт радиолары да тыс қалмауда. Ашық қоғам және халықаралық қарым-қатынастағы жалпы адамзаттық құндылықтардың басымдығы сипат ала түсуде. Қазақстанның әлемдік экономикалық интеграцияға кірігуі бүгінгі медианарықтан өзіндік орнын ойып алуына әсер етуде. Оның бір көрінісі – қазақ тілінде әуе толқынына хабар тарататын шетелдік радиостанциялар мен бағдарламалардың көбейе түсуі. Яғни, ҚХР, Ресей Федерациясы, Иран Ислам Республикасы, Монғолия, Түркия, Өзбекстан, Қырғыз Республикасы, Чехия және Би-Би-Си радио қызметі тағы басқалары. Қазақстанның шетелдерге радиохабар таратуының негізгі принциптерін екшей отырып, ол елдердің тарихы мен болашағын таныту жаһандық кезеңде маңыздылығы зор шаралардың бірі болып табылады. Шетелдік аудиторияға таратылатын хабардың ерекшеліктерін жетілдіру де қажет. Радионың шетелдегі тілшілерінің жұмысын ұйымдастыру да кезек күттірмейтін мәселе. Қазіргі әлемде журналистің рөлі өсе түсуде.

Сонымен қатар журналистикадағы деректердің шынайылығы мәселесін анықтау, радиожурналист қызметін реттейтін құқықтық және этикалық талаптарды күшейту, Қазақстанның БАҚ-қа қатысты заңдарының маңыздылығын арттыру, Қазақстан Республикасының тіл саясаты және мемлекеттік тілде ақпарат таратуда қолданылатын нормалардың басымдылығын үнемі назарда ұстау қажеттілігі заман талабынан туындап отырған жайлар.

Радионың тілі мен стилі туралы ХХ ғасырдың 20-30 жылдары алғашқы зерттеулер пайда бола бастады. Бұл кезде жекелеген шағын еңбектер, мақалалар жарияланды. Бірақ мұндай зерттеулерде көбіне алғашқы байқаулар мен тұжырымдар жасалады. Сондай-ақ, сол кездегі зерттеулерде көбінесе мәселені терең әрі жан-жақты қамти алмаушылық кездеседі. Алайда сол кездің өзінде-ақ қайсы бір проблемалардың көтерілуі құптарлық еді. Алғашқы еңбектер «Говорит СССР», «Советское радио и телевидение» деген басылымдары жарияланды. Ой – пікірлер айтылды. Бұл – алғашқы ізденістер еді. Әлі анықталмаған мәселелерді қозғау, жаңадан теория мен тәжірибе жайын жолға қою ісі қолға алынды. М.Зарва, В.Вакуров, В.Ружнеков, И.Андроников сияқты ғалымдардың еңбектерінде радиодағы хабарға байланысты тақырыптар зерттелді. Одан соң да зерттеу аясы бірте – бірте кеңейіп, басқа да тақырыптар бойынша концепциялар қарастырылды. Бұл орайда радио тілі біржақты қарастырылмай, әдеби тілге және жалпы тіл заңдылықтарына байланысты алынды. Осы ретте орыстың атақты ғалымы, академик В.В.Виноградовтың әдеби тілі мен стилі туралы және теориясы туралы еңбектері пайдаланылды. Басқа да көптеген орыс ғалымдарының лингвистикалық еңбектеріне назар аударылады. Ал қазақ зерттеушілерінің еңбектеріне келетін болсақ, бастапқы кезде қазақ тілін жан-жақты зерттеген Ахмет Байтұрсынов еңбектерін атап өту қажет. А.Байтұрсынов тілдік нормалардың жасалуы және заңдылықтары жөнінде еңбектер қалдырды. Сондай-ақ, «Әдебиет танытқыш» деген еңбегінде тілдің тазалығына және анықтығына, дәлдігі мен әуездігіне байланысты пайымдаулар мен ғылыми қорытындылар жасады. Сонымен бірге, сөздің дыбысталуы мен айтылу мәнері туралы тоқталған. Ал осы айтылған жайлар – радио тілі мен стиліне байланысты алып қарауға байланысты мәселелер. Келесі бір қазақтың академик-ғалымы Қажым Жұмалиев «Әдебиет теориясы», «Абайға дейінгі қазақ поэзиясы және Абай поэзиясының тілі», «Стиль – өнер ерекшелігі» деген еңбектерінде тіл, стильге қатысты ғылыми пікірлер айтқан. Сонымен бірге, С.Аманжолов, Н.Сауранбаев, І. Кеңесбаев, Ә.Хайдаров, Р. Сыздықова секілді ғалымдарды атап кетуге болады. Осы секілді ғалымдар қазақ тілінің көптеген мәселелерін зерттеді. Сондықтан олардың еңбектерін де радионың тілі, стиліне қатысты түрде пайдалану қажет. Журналистика саласында қазақша арнайы, дербес зерттелген еңбек жоқ деуге болды. Профессор Н.Омашевтың «Радиожурналистиканың теориясы мен тәжірибесі» оқулығы, қазақ радиосының тұңғыш зерттеушісі Р.Сағымбековтың «Алматыдан сөйлеп

тұрмыз...» атты монографиясы, «Насихаттың қуатты қаруы», «Совет радиохабарының негіздері» секілді үлкенді-кішілі кітапшаларды жарыққа шықты.

Радио тілі – қарапайым, түсінікті, тапқыр, бейнелі, мәнерлі, әуезді болуы керек. Сонымен бірге, радио тілі зерттеушілердің пікірлеріне назар аударсақ, қосымша мына жайларды аңғаруға болады. Мысалы, зерттеуші Ю.Гальперин: «Радионың табиғатының өзі сөйлеу тілін қажет етеді» – деген. Демек, осы пікірлердің бәрін қорыта келгенде, үлген ұғымдағы «радио тілі» дегеніміз – сөзден, сөйлеуден, әнгімелесуден келіп құралады. Сол сөйлеудің бәрі жай ғана айтыла салмай, радионың, яғни, ақпарат құралының мақсатын орындауы керек. Сонда ғана сөйлеген сөздер «радио тіліне» айнала алады. Тіл қолданудың өзіндік сырлары, жұмбақтары жетерлік. Радионың ерекшелігіне байланысты дыбыс айрықша рөл атқарады. Радиодағы ауызша сөз бен сөйлеу тілінің мәні бар. Сондықтан сөйлеген дауысты жоғарылату мен төмендетудің және екпіннің, үн ырғағының радиода сөйлеу үшін орны бөлек. Дауыстың қандай дәрежеде болуының өзі адамға әртүрлі әсер етеді. Дыбыс акцентпен айтылған сөз көңілге қонымды шығады. Естуге де жағымды. Немесе тез сөйлеу мен баяу сөйлеудің де әсері өзгеше. Оның бәрі сөздің бейнелілігін, мәнерін, ұғымды жақсартатын құралдар. Тілді радиохабарларда орнымен, өзінің заңдылығымен қолдану тыңдаушыға оңды әсер етсе, керісінше дұрыс қолдана білмеу көңіл – күйге ыңғайсыз әсер беретіні белгілі.

Сөйлеу тілі мен радио тілінің ерекшелігі

Дауыс тербелісі сөз бояуын арттырады. Осылайша радиодан берілетін материалдар мен хабарларда белгілі бір ырғақпен сөйлеуші адамның ақпараты тыңдарманға әсерлі де, сенімді жеткізіледі. Радиода сөз сөйлеу монолог, диалог түрінде беріледі. **Монолог дегеніміз** не және ол радиода қалай беріледі?

Мысалы, монолог түрінде микрофон алдындағы әңгіменің, комментарийдің, сөз сөйлеудің және корреспондент әңгімесінің көп бөлігі өтеді. Тіпті, кейде репортаждың өзі монолог түрінде беріледі.

Монолог – жеке адамның өз сөзі, ойы болып табылады. Ол ешкіммен әңгімелеспей, көз алдында көрінбейтін, өзімен бірге отырмайтын адамға тіл қатқандай әсер қалдырады.

Монолог – радионovelла, радиохат сияқты хабар түрлерінде қолданылады.

Монологтың сөз сөйлеушінің өзінің көңіл – күйі мен ішкі толғаныстарынан басқаша келетін түрі де бар. Ол хабарлау, баяндау тұрғысындағы монолог. Мұнда оқиға сендіру мақсатында оның жай-күйін логикалық тұрғыда дамыта мазмұндау қажет. Яғни, үгіттік сипатта бар болуы мүмкін. Бұл орайда субъекті мен объекті бөлініп, сөйлеуші сөзі өзіне байланысты емес, керісінше басқа біреуге арналғандай болады. Оның өз адресі бар деген сөз. Монологты бір адам жүргізетін болғандықтан, көбінесе ол шешендікті, сөз тапқырлықты қажет етеді.

Бұған керісінше диалог – екі немесе одан да көп адамның микрофон алдында сөйлесуі, әңгімелесуі. Радио тілінен жай сөйлеу тілін қалай айыруға болады? Радио тілі деңгейіне көтерілмеген сөйлеу тілі ресми емес, дайындықсыз болып келеді. Онда сөз қалай айтылса да ерікті, ал тілдік бейнелеу құралдары әбден сұрыпталмаған, сөздің дәлдігі мен толықтығы қажет бола бермейді. Ауызекі сөйлеу тілінде сөйлеушілер сөз аяғын бітірмей-ақ, бір-бірін екпін, қимыл арқылы түсініп, аяқтай береді. Яғни, жартыкеш, аяқталмаған ойлар, эллипс сөйлемдер орын алуы мүмкін. Оның үстіне түсінбеген жайларды, сөздерді қайталап айтуға болады. Өйткені, ол сөздер эфирге айтылып жатқан жоқ. Ал радио тілін дұрыс қолданамын деген сөйлеушілер үшін, бұл секілді жауапсыздыққа орын бермеу қажет, орынсыз сөйлеу, артық – ауыс әңгіме айтуға болмайды. Күнделікті өмірдегі сөйлеу сөздерінде айтылатын әдеби, мәдени нормаға жатпайтын сөздер радио тілінде қолданылмайтыны түсінікті.

Радиохабар – радиобайланыстың көмегімен әуе толқындары арқылы берілетін ақпараттық, қоғамдық - саяси, көркем және музыкалық хабарлар, жедел ақпарат, бұқаралық үгіт пен насихат жұртшылықты оқыту - ағарту құралдарының бірі. Демек, бұқаралық ақпарат құралдарының бір түрі.

Радионың негізгі жанрлары: ақпараттық, қоғамдық саяси жанрлар, көркем публицистикалық жанрлар (радиоочерк, радиопьеса, радиокөпөңізі), **көркем жанрлар** (радиоинсценировка, радиопьеса, тағы басқа). Радио сонымен бірге өз хабарларында барлық жанрда орындалған әдеби және музыкалық шығармалардың трансляциясын да, радиоға арнайы дайындалған драмалық және опералық спектакльдерді де пайдаланады.

Радиокорреспонденция – «өмір бөлігінің» суреттелуі, ол сараптамалық жоспармен маңызды тақырыпты арқау етіп, белгілі бір мәселе туралы деректер нақты, дәл материалдан құралған жанр. Корреспонденцияда мақалаға қарағанда дедукция – синтез тәсілі қолданылады, проблеманың шешілуі жекеден жалпыға қарай жүзеге асырылады. Корреспонденция деректер тобына талдау жасайды. Мұнда маңызды рөлді жеделдік, тақырыптың дәлдігі.

«Корреспонденция» өзінің мағынасы жағынан көлемді. Бұл адамдардың бір-бірімен ақпарат алмасуы немесе мекемелерде (хат, пошта-телеграфтық ақпараттар) және ең соңында тілшінің жіберген хабарламалары. Оның қызметі белгілі бір уақытта, белгілі бір жерде өтіп жатқан жағдайлар туралы нақты әңгімелеу. Өтіп жатқан жағдайларды әдістеу, әртүрлі ақпарат көздері арқылы мәлімет жинау, ең маңызды және мәні бар деректерді іріктеу, істің мәнін ашу, оны суреттеу, адамдардың берген мәліметтері, көрген-естігендерін журналистің жағдайды зерттеу кезінде ұсыныс жасаған адамдардан жазып алу, бәрін көркемдеп бір мәтін етіп жазу – корреспонденцияның шарты. Ақпараттық радиокорреспонденцияның қарапайым түрі жағдайды нақты дәлелдермен хабарлау. Мұндай мәліметтер жаңалықтарда жиі айтылады. Ақпараттық бағдарламаға деректерді қатаң түрде таңдап алуды талап етеді. Барлық қосымша ақпараттар өткен жағдайды

нақты ашып, тыңдаушыға нақты, толық ақпарат беруге көмектесуі қажет. Жаңалықтарда журналист әр кезде нақты ақпарат көздеріне сүйенеді. Радиокорреспонденцияда өткен жағдай жөнінде журналист немесе куәгер болған оқиғалардың ізін суытпай жұмыс атқарады.

Радиокорреспонденция репортаж бөліктерімен сұхбат, комментарий, бейнелер арқылы қосылады. Жиналған мәліметтер, болып жатқан жағдай мазмұны журналистің жазуы арқылы баяндалады. Ақпараттық корреспонденция жағдайды суреттей отырып, автордың оқиғаны өзіндік бағалауымен ерекшелінеді. Олар нақты мәліметтерді логикамен байланыстырады, болған жағдайды толығымен елестетуге көмектеседі.

Мәліметтер жүйесі жан-жақты тақырыпты ашуға мүмкіндік береді. Журналистің көзқарасының дұрыс-бұрыстығы тыңдармандардың берген бағасымен анықталады. Кейбір жедел хабарламалар асығыс түрде дайындалады, мұндай жағдайда журналист мәтін мазмұнына ұқыпты, тиянақты болуы керек, өйткені тілдік, стильдік қателер кетуі мүмкін.

Сөйлейтін сөз радиода негізгі қызмет атқарады. Ал «радио тілі» одан гөрі кеңірек. Себебі, радио тілінің өз заңдылықтары болады. Оның бәрі тәжірибеден, радио саласы бойынша қалыптасудан туады. Демек, радио тілін қарапайым деп түсінбеу керек, оның өз алдына ғылыми негізделген көптеген ерекшеліктері, сипаты бар. Ол бір ғана ұғымға сыймайды. Сондықтан радио тілін жан-жақты және жинақтап, кең ауқымда анықтау қажет. Сөз бен тілдің айырмашылығын білу керек. Тіл сөзге қарағанда кең ұғым. Радио тілінің белгілі бір мақсаты, міндеті, жауапкершілігі болады. Қоғам мен адам алдында көтерер жүгі мен атқарар қызметі зор. Радио тілі – белгілі бір дәрежеде халықтың әлеуметтік және өмірлік қажетін өтейтін тіл құралының өзіндік айрықша шарттары бар сала.

Радиохабарлар дайындауда фонетиканың, морфологияның, лексиканың, синтаксистің де қазақ тіліндегі заңдылықтарынан хабардар болу керек. Сонда ғана радиода хабарлар дайындауда табысқа жетуге болады. Ал радио сөздің нормасы және базасы қалай жасалады десек, бұл да өз алдына мәселе. Ауызша сөзді дамыта отырып, әсемдеп, көркемдеп, оралымды да, мағыналы түрде қолдана білу – радиосөзді жасайтын жол. Тілдік бояуларды арттыру үшін, эпитет, метафора, теңеуді пайдалану тиімді. Сондай-ақ, қанатты сөздерді қолдану да радиосөзге ерекше әсер беріп, күшейтеді. Сонымен, радиосөздің нормасын жасайтын лингвистикалық база – ауызша сөздің стилистикасы болып табылады. Бұған қоса айтар нәрсе, белгілі бір нормадағы ауызша сөз – радиосөздің негізі болып есептелінеді. Ал осы радиосөздердің жалпы жиынтығы: нормалары, стилистикасы, заңдылықтары, жүйесі, қалыптасуы мен дамуы, тағы басқа көптеген компоненттері радио тілін құрайды.

Ауызша сөздің өз орны бар, жазбаша сөздің де орны ерекше. Әрқайсысы өзіне тән жағдайда ғана қолданылғаны орынды. Радиода ауызша сөздің әсері мол. Әсіресе, шеберлікпен сөйлеген сөздер тыңдарманға әсер етпей қоймайды. Шешендік стильдің қажеттігі де осында. Ал радиодағы сөз тыңдаушыға әсер етсе, онда сол хабардың да жақсы дайындалғандығын көрсетеді.

Олег Табаков: «Радиода көбінесе актерлік штамптан қашуға тура келеді. Оның сахна экранға қойылатын талаптан айырмашалығы соншалық, актерлік ойнау шеберлігі басқа қырынан танылады, яғни дыбыстық образ жасауға көп көңіл бөлінеді» – деді.

Хабар дайындағанда әртүрлі сала бойынша: өндіріс жұмысына немесе ауыл шаруашылық мамандарына, сондай-ақ, дәрігер, мұғалім, өнер адамына және т.б. арналуы мүмкін. Жас ерекшелігі бойынша – зейнеткер, қызметкер, студент, мектеп оқушысы, балалар бақшасындағы бүлдіршіндерге арналуы мүмкін. Осындай топтарға тіл, стиль ерекшелігін қолданып, хабарлар дайындалуы қажет.

Тілдің көркемдегіш, бейнелегіш, мәнерлі, әсерлі мән беретін құралдарын зерттейтін тіл білімінің саласы стилистика ғылымы деп аталады.

Стилистикадағы негізгі ұғымдардың бірі – стиль. Оны осы күнге дейін әркім әртүрлі түсінеді. Себебі стиль терминінің мазмұны кең, оның жұмсалатын орны көп.

Стиль – латынша *stylos* (қазақша – жазу құралы) деген сөз. Латын тілінде кейіннен стиль сөзі «жазу мәнері» деген мағынада қолданылатын болған. Стиль көркемдеп сөйлеудің, ойды айтылу мақсатына қарай мәнерлі, әсерлі жеткізудің тілдік амал-тәсілдерінің жиынтығы, тілдік единицалардың (дыбыстардың, грамматикалық тұлғалардың, сөздердің, сөздер тіркесі мен сөйлемдердің қалыптасқан жүйесі деген ұғымды білдіреді.

Орта ғасырларда Грецияда, Римде стиль – сөзге сендіру, нандыру тәсілі, стилистика – риторика (шешендік) өнері болып саналған. Үнді оқымыстылары стильді мәнерлеп сөйлеу, ал стилистиканы мәнерлеу туралы ғылым деп есептеген. Кейін, ұлттық әдеби қалыптасу дәуірінде, кейбір елдерде стиль белгілі бір әдеби жанрға тән тілдік құрал деген ұғымда қолданылды. Бұл ұғым Ресейге де кең тараған болатын. Мысалы, Ломоносовтың үш стилі (жоғары, орташа, төмен) осы жанрлық принципке негізделген.

Стилистика – ең алдымен стиль туралы ғылым. «Стиль» деп белгілі бір тілдегі жалпыхалықаралық тілдің ауқымындағы тілдік қатынас құралдарының қолданылу, сұрыпталу және тіркесу тәсілдерінің қоғамдық айқындалған, қызмет жағынан сәйкестендірілген, іштей топтасқан жиынтығын айтамыз. Стиль деп белгілі бір тілдегі лексикалық, грамматикалық және фонетикалық тәсілдердің қолданылу принциптерін айтамыз.

Қазіргі қазақ әдеби тілі қолданылуы тұрғысынан бес стиль саласына бөлінеді: ауызекі сөйлеу стилі, ғылыми, ресми іс қағаздар, публицистикалық және көркем стиль. Стильдің бұл тармақтары әуелі бір-біріне қарама-қарсы қойылатын ауызекі сөйлеу түрі мен кітаби түрі болып ажыратылады.

Күнделікті тұрмысқа байланысты сөйлеу ресми емес, шүйіркелесу жағдайында өтеді. Бұл – ауызекі сөйлеу стилін туғызады, демек, жеке адамдардың санасындағы жағдайды ресмилікті қажет ететін қоғамдық сана ауқымында кітаби стиль өмір сүреді.

Ауызекі сөйлеу стиліне тән нәрсе – адамдардың бір-бірімен қарым-қатынас жасауы болса, кітаби стильдерге тән нәрсе – хабарлау қызметі болады.

Ауызекі сөйлеу стилі мен кітаби стильдердің арасындағы айырмашылық ауызша және жазбаша түрімен де ажыратылады. Ауызекі сөйлеу стиліне – ауызша сөйлеу тән де, кітаби стильдер ауызша айтылғанымен, негізінде жазбаша түрдің жүйесін сақтайды.

Ауызекі сөйлеу стилі әдетте таныс адамдармен еркін әңгімеде қолданылады. Міндеті – қарым-қатынас. Сөздерді, сөйлемдерді таңдауда еркіндік беріледі.

Ресми іс қағаздар стиліне іс қағаздары, заң құжаттарының тілі жатады. Олардың атқаратын міндеті іс-тәжірибеде маңызды мәліметтерді хабарлау, нақты жөн көрсету. Тіл тәсілдері: кітаби, ресми сөздер мен сөйлемдер.

Іс қағаздар стиліне әртүрлі мекемелерде, кәсіпорындарда, ұйымдарда жүргізілетін жазу үлгілері жатады. Іс қағаздары белгілі бір форма бойынша жазылады. Ол форманың түрлі үлгілері болады. Іс қағаздарының әрқайсысының бұрыннан белгілі бірыңғай сөздері мен сөйлем үлгілері болады. Іс қағаздары көбінесе, сол үлгі бойынша жазылады. Мұндай іс қағаздарды жазу онша қиынға соқпайды, ол алдын ала танысып жаттығу, дағдылану арқылы меңгеріледі.

Ресми стильдің көлемі, мазмұны және жазылу формасы жағынан іс қағаздарынан біраз ерекшелігі бар. Ресми іс қағаздары белгілі бір қалыпқа (штампқа) түсіп отырады, онда сөз қолданысы ерекше болады. Ресми стильде көбінесе заң, жарғы, үкімет органдарының қаулылары, халықаралық шарт, келісім, дипломатиялық нота, үкімет хабарлары жазылады.

Ресми құжат стильдеріне тән белгілер:

- мазмұнының қысқа, тұжырымды баяндалуы;
- тұжырымдардың дәл, нақты болуы;
- сөздердің тура мағынасында пайдалануы;
- терминдер мен тұрақты орамдардың бірегейлігі;
- терминдердің қолданылу жиілігі жоғары, Мемлекеттік терминология комиссиясы бекіткен нұсқасының пайдаланылуы.

Ғылыми стиль – ғылыми еңбектер, лекция, баяндамаларда жұмсалады. Сөйлеуде жалпылама – дерексіз, логикалық, дәлелдеу жағы басым. Тіл

тәсілдері: жалпы және дерексіз мәндегі бейтарап, кітаби сөздер, ғылыми терминдер.

Көркем стиль көркем шығармаларда жұмсалады. Тілдік тәсілдері нақты, ауыспалы мағыналы сөздер болып, сөйлеу әдетте бейнелі, жанды, әсерлі, сезімді болады. Зерттеушілер әдеби тілдің қалыптасу жолдары мен кезеңдерін бірнешеге бөледі. Алайда солардың ішінде көкейге қонатыны - ұлт болып қалыптасқанға дейінгі және ұлт болып қалыптасқаннан кейінгі әдеби тіл туралы ұғым. Әрбір халықтың өзіндік ұлттық әдеби тілі болуы тиіс. Қазақтың әдеби тілі, әсіресе XIX ғасырда Ы. Алтынсарин, А.Құнанбаевтың, Ш.Уәлихановтың шығармашылығына байланысты жаңа сатыға көтеріліп дамыды.

Осы XIX ғасырдың екінші жартысында, яғни 1870 жылы жарық көрген «Түркістан уалаяты газеті» мен 1888 жылы жарық көрген «Дала уалаятының газеті» әдеби тілді дамытуға үлес қосты. Бұл газеттерде әдеби, ғылыми, публицистикалық материалдар, шығармалар жарияланып тұрды, әдеби тіл кеңінен қолданылды.

Әдеби тіл әдеттегі жай тіл емес, ол халық тілінің әбден сұрыптаған, іріктелген, елеп-екшелген, таңдап-талғанған түрі. Әдеби тілдің белгілі бір заңдылықтары мен нормалары бар. Мәселен, лексикалық нормалар, грамматикалық нормалар, орфографиялық және орфоэпиялық нормалар сақталып отыруы тиіс.

Сонымен бірге, әдеби тілдің мәдени нормалары да ұмытылмауы қажет. Сөздердің мәдени маңызы мен мәні әрқашан ескерілгені жөн. Бұл орайдағы әдеби тіл мәдениетінің жауапкершілігін әрбір журналист ескеруі керек. Хабарлар дайындалғанда, материалдар жазғанда қалам иелері өз шығармашылығында әдеби тілдің інжу-маржанын пайдаланады. Шығарманы немесе хабарды тілдік бояулармен көркемдеуде, безендіруде, суреттеуде, бейнелеуде – әдеби тілдің алатын орны шексіз. Ал оны шеберлікпен, тапқырлықпен қолдана білу жазушы мен журналистің өзіне көп байланысты. Яғни, әдеби көркемдік бейнелеу құралдары үшін өте қажет категория. Ал радиохабарларында әдеби тілді қолдану сипаты қандай десек, мына жайларды айтып өткен жөн. Әдеби тіл – әдеби драмалық хабарлардың бояуын арттырады. Қандай хабарлардың болса да тартымды, қызықты тілмен берілуін қамтамасыз етеді. Яғни, материалдардың, мәтіндердің шығармашылық сапасын көтереді.

Публицистикалық стиль газет, журнал, митинг, жиналыстарда пайдаланылады. Сөйлеу қызу, ұранды болып, көпшілікке ықпал жасау, қоғамдық істерге адамдардың дұрыс қатынасын қалыптастыру міндетін атқарады.

Стиль туралы ғалымдар әр кезде пікірлер айтқан. Мысалы: **Бюффон**: «Стиль дегеніміз – адам» – дейді. Ал ертедегі ойшыл **Платон** болса: «Мінез қандай болса, стиль де сондай» деген. Орыс академигі В.В. Виноградов пен қазақ академигі Қ. Жұмалиев стиль туралы көп зерттеген. В.В.Виноградовтың «Авторлық проблема және стильдер теориясы», Қ. Жұмалиевтің «Стиль – өнер ерекшелігі» деген еңбектері құнды зерттеулер болып абылады. Стиль

бірден қалыптаспайды. Оның бастауы, дамуы, қалыптасуы сияқты кезеңдері болуы заңды. Көркем стиль мен публицистикалық стильдің өзіндік айырмашылығы бар. Публицистикалық стильге баспасөздің, радио мен телевидениенің, яғни бұқаралық ақпарат құралдарының тілдерін жатқызуға болады. Бірақ бұлардың өзінде стиль әрқайсына тән белгілерімен, сипатымен ерекшеленіп қолданады.

Сондай-ақ, ұлттың тілінде өзіндік стиль өрнектері жүйеленеді. Ал үлкен масштабта әдеби ағымдар мен әдістерде де стиль қалыптасады. Сонымен бірге, әрбір жеке шығарма иесінің басқаға ұқсамайтын жеке стилі кездесуі мүмкін. Олардың өздерінің дара қолтаңбасы болады. Қазақ тілінің қазіргі стильдік тармақтары ауыз әдебиетінен басталып, әсіресе ХІХ ғасырда қазақ баспасөзінің пайда болуына байланысты жазба түрдегі стильдер қоғамдық әртүрлі салалар бойынша дами бастады. Сол кезде қазақ тілінде мерзімді баспасөздің шығуы публицистикалық стильді өмірге әкелді. Шоқан, Абай, Ыбырай шығармаларындағы публицистикалық стиль де белгілі.

Әдебиеттер

1. Балақаев М. Томанов М. Жанпейісов Е. Манасбаев Т. Қазақ тілінің стилистикасы. Алматы, 1974, 264 б.
2. С.Хасанова, Ғ.Жексембаева Қазақ тілінің стилистикасы. Алматы, 1999
3. К. Қабылғазина. «Радио – ақпаратты жеткізудің ең бірінші құралы». «Қазақстандық және шетелдік БАҚ-тың қызметі: Болашағы және өзекті мәселелері» Бағдарламасы. Алматы, 2011
4. Әлкебаева Д.А. «Қазақ тілінің прагматилистикасы». Алматы: Зият-Пресс, 2007. – 244 бет.
5. Баялиева Д. «Қазіргі қазақ баспасөзіндегі ұлттық, мәдениет, салт-дәстүр және тіл мен стиль мәселелері». Қарағанды, 2009.
6. Шындалиева М. «Публицистика жанрлары мен пішіндері». Астана, 2012.
7. Оразбекова Зейне, Женгиз Ерман. «Язык и стиль современных СМИ», 2017, 225 стр. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=30094032>

Сұрақтарға жауап беріңіз?

1. Радио тілі мен стилінің зерттелуі?
2. Қазіргі таңда радионың қоғамда алатын орны мен міндеті?
3. Радио тілінің ерекшелігі неде?
4. Радионың негізгі жанрлары?
5. Радиохабар дегеніміз не?
6. Радиокорреспонденция дегеніміз не?
7. Әдеби тілдегі стиль деген ұғымды қалай түсінесіз?

8. Қазіргі таңда радиожурналистердің рөлі?

9. Қазіргі қазақ әдеби тілі қолданылуы тұрғысынан қанша стиль саласына бөлінеді?

10. Көркем стиль мен публицистикалық стильдің қандай айырмашылығы бар?